

‘Eendragt maekt magt, ook door tael- en letterkunde’

Denken over politiek en cultuur in de negentiende-eeuwse Nederlandstalige letterwereld in Vlaanderen*

‘De Vlaemsche beweging’, definieerde Ferdinand August Snellaert in 1846 in zijn manifestarische ‘Wael en Vlaming’, ‘is onbevangen nationaal, bezorgd voor het welzijn van het geheel, voor de zedelijke opvoeding, de veredeling van gantsch het volk’.¹ Snellaert was een Gents huisarts en een vooraanstaand Vlaams letterkundige. Zijn naar hedendaagse normen onmiskenbaar politiek geconnoteerde tekst verscheen niet als afzonderlijk pamflet, niet in een dagblad, maar in een literair tijdschrift. Op zichzelf is dat niet uitermate bijzonder. Intrigerend wordt het pas als blijkt dat de vroegste exponenten van de Vlaamse beweging zich – ondanks uitspraken als in het citaat – uitdrukkelijk profileerden als louter taalminnaars, die prat gingen op hun lidmaatschap van letterkundige kringen, als krijgers in een zuiver culturele strijd voor Vlaamse rechten in de Belgische staat, en dat ze zich bovendien steeds meer antipoden waanden van de bestaande politieke bewegingen. Dat ze met andere woorden een andere invulling gaven aan de begrippen ‘politiek’ en ‘cultuur’ dan vandaag gangbaar is. Nog intrigerender is de vaststelling dat de hedendaagse literatuur over de Vlaamse beweging daar nauwelijks kanttekeningen bij plaatst (en de negentiende-eeuwse begripsvorming daardoor voor exploratie open laat), en soms zelfs het taalgebruik binnen de Vlaamse beweging haast kritiekloos overneemt.² Recent Nederlands werk over de Nederlandse negentiende eeuw toont nochtans aan hoe belangrijk het onderzoek naar de grens tussen politiek en cultuur is, en hoe waardevol het is schijnbaar ‘cultureel’ *discours* op sporen van politiek te testen om zo te kunnen achterhalen wat ‘politiek’ op een bepaald ogenblik betekende en hoe het begrip vorm kreeg.³

Dat de eerste Vlaamse bewegers ‘vrienden van de moedertaal’ waren, er een

Afb. 1. Ferdinand August Snellaert. Foto AMCV-Letterenhuis, Antwerpen.

soms min, soms meer gedegen kennis van hadden, niet zelden eigen 'gewrochten' aan de Vlaamse literaire canon schonken, aan de Vlaamse taal en haar achtergestelde positie in België *tout court* hun ontstaan, bestaansrecht en groepsidentiteit ontleenden, staat niet ter discussie. Of het te rechtvaardigen is hen daarom zonder meer te omschrijven als 'niet politiek' is zeer de vraag. Het zelfbeeld van de negentiende-eeuwse Vlaamse letterminnaars vraagt om onderzoek. En het in de literatuur bestaande beeld over de aard van die letterwereld dient scherper bijgesteld te worden.

Snellaert (afb. 1) kon zijn woorden kwijt in het *Belgisch Museum*. Dat tijdschrift was het geesteskind van Jan Frans Willems, die andere Gentse coryfee uit de Vlaamse letterwereld. Het blad was tegelijk het orgaan van de in 1836 opgerichte 'Maetschappij ter Bevordering der Nederduitsche Tael- en Letterkunde', het eerste overkoepelende Nederlandstalig literair genootschap in België. Als zodanig was het de tolk van wat toen dé Vlaamse beweging was. Dat in de rest van de Vlaamse letterwereld gelijksoortige geluiden te horen waren, verwondert daarom ook niet. Vijf jaar tevoren, op 23 oktober 1841, had in zaal Casino in Gent een groot banket plaatsgehad ter afsluiting van het eerste taalcongres, dat meteen een Vlaams feest was geweest. De zaal was, behalve met veelkleurige festoenen, sinaasappel- en granaatbomen, versierd met een enorme guirlande waarop de spreuk prijkte 'eendragt maekt magt, ook door tael- en letterkunde'. Bij diezelfde gelegenheid werden de Antwerpse rederijkkamer 'De Olyftak' en het Gentse literaire genootschap 'De Tael is Gansch het Volk' erom geroemd 'verenigingspunten' te zijn 'voor de letterkunde in 't byzonder en voor allen die er durfden voor uitkomen den sluitsteen te toonen, waerop het nationaliteitsgewelf steunen moet'.⁴ Nog eerder, in 1837, hadden Hendrik Conscience, Michiel Vandervoort en Jan Alfred de Laet, leden van diezelfde Olyftak – de naam rederijkkamer was overigens in de eerste plaats een erfenis uit de zestiende eeuw, *de facto* had het in 1835 gestichte genootschap weinig meer met rederijkerij te maken – op de zondagse zitting geprotesteerd tegen het idee dat werd geopperd in een Franstalige krant, dat taal niets bijdroeg aan de nationaliteit van een volk.⁵ En de leden van De Tael is Gansch het Volk, dat sinds 1836 actief was in de Arteveldestad, hadden zich bij hun vierde jaarfeest in januari 1840 kunnen verheugen in hun ijver voor moedertaal en vaderland.⁶

Steeds dook bij de Vlaamse beoefenaars van de letterkunde dezelfde redenering op: zonder taal kon er geen vaderland zijn. Hun inspiratiebron was Herder: de taal was gans het volk. Er moest in hun ogen in België dan ook niet alleen levensbeschouwelijk unionisme zijn – na de Revolutie van 1830 hadden katholieken en liberalen besloten de ideologische strijdbijl te begraven om eendrachtig de vijanden van de jonge natie te lijf te kunnen gaan⁷ – er moest ook 'talig

unionisme' komen: letterkundige en officiële aandacht voor de twee vaderlandse talen en beter nog: gelijke rechten voor het Nederlands in Vlaanderen en het Frans in Wallonië. Want, zo redeneerden ze verder, net in die tweetaligheid school de eigenheid van België. Het was het onderscheidende kenmerk ten opzichte van alle, niet voor annexatie terugdeinzende buurlanden.⁸

Het 'ware doel' van de lettervrienden, de eendracht in de natie, strookte perfect met wat de overheid, de officiële stem van het Belgische volk, als nastrevenswaardig beschouwde. Alleen achtte die daartoe uitsluitend het Frans geschikt.⁹ Het Frans was de taal die beschaving en verlichting zou brengen, en zou zorgen voor aanzien van het land. Debat en strijd leken onvermijdelijk. Het schrok de letterminnaars niet af. Het krachtigste strijdwapen, zo dachten ze, hadden zij immers in de hand. Hun 'waarheid' was eeuwenoud, het was een 'voortleven van het leven der voorvaderen'. Ze hadden de geschiedenis aan hun kant. Om ook praktisch sterk te staan wilden zij in de eerste plaats snel een eenduidige Vlaamse spelling uitwerken. Dat streven lokte een intern-genootschappelijke strijd uit omdat twee spellingsstelsels elkaar beconcurrerden. Een Koninklijke Commissie onder het voorzitterschap van opnieuw Willems, gesproken uit het midden van de Maetschappij ter Bevordering der Nederduitsche Tael- en Letterkunde, trad op als bemiddelaar en dokterde tegen 1839 de zogeheten 'Commissiespelling' uit, die op het Nederlandse voorbeeld was geïnspireerd.¹⁰ Zowat de hele Vlaamslievende scène schaarde zich erachter, de 'protestanten' – tegenstanders – moesten geleidelijkaan inbinden.

De grote 'strijd der waarheden' dan, tussen taalminnaars en overheid, greep plaats in alle openbaarheid: in de arena van de Kamer en de Senaat. De Vlaamse bewegers stuurden, na overleg in hun genootschappen, verzoekschriften om de Commissiespelling aanvaard te krijgen en andere taalwetten te laten opstellen. Ze aarzelden niet rechtstreeks de vorst aan te schrijven en publiceerden, in naam van de genootschappen, vlijmscherpe manifesten om wantoestanden op taalgebied aan de kaak te stellen.¹¹ Het 'bevorderen der Nederduitsche Tael- en Letterkunde' zoals geformuleerd in de genootschapsreglementen gebeurde onder andere – en zonder enige schroom – met dankbaar gebruikmaken van de nieuw verworven politieke vrijheden. Maar ook de literatuur werd ingezet in de strijd. In de poëzie en proza die ter tafel kwamen op de wekelijkse zittingen van de genootschappen (en die bij prijskampen ook tot in de buitenwereld raakte) waren de Vlaamse taal en het vaderland nooit ver weg.

De overtuiging van de genootschappers, en de strijd die ze daarvoor leverden, zijn thans bezwaarlijk zuiver cultureel te noemen. Integendeel: de verstrengeling van politiek en cultuur is bijna als een wezenskenmerk van de beweging te omschrijven. Dat de lettervrienden zelf nauwelijks uitspraken deden over de aard van hun denken en handelen, of er althans geen been in zagen ook op een

politieke manier voor hun idealen te ijveren, wijst er op dat het voor hen geen punt ter discussie was en dat 'politiek' of 'cultuur' – nog – niet de categorieën waren waarin zij dachten. Zij handelden in alles wat ze deden eenvoudigweg 'vaderlands', ze ijverden voor het 'algemeen belang'. En de buitenwereld? Die liet af en toe kritiek horen op de inhoud van de opvattingen die de letterheren huldigden, maar maakte nooit problemen over het 'diffuse' karakter van de genootschappen. Overal in België, niet alleen binnen de Vlaamse beweging, was dezelfde probleemloze verstrengeling tussen politiek en cultuur merkbaar.

De eerste decennia dan toch. Snellaert schreef in het eerder geciteerde artikel, enkele regels hoger dan het eerder gegeven citaat, de wat enigmatische zinnen: 'Om reden dat wij altoos buiten de staetspartyen bleven, zelfs daer waer het op 't herkrygen der moedertael aenkwam; moesten wy beurtelings by elkeen verdacht staan wanneer toeval of neiging de minste toenadering bragt tussen vlaemsche schryvers en persoonen die eenig politiek aenzien bezitten.'¹² Kritische geesten begonnen – in de ogen van de letterheren duidelijk nog ten onrechte – op de inconsequentie te wijzen die er bestond tussen intentieverklaringen en eigenlijke daden van de literaire genootschappen, en op de belangenvermenging tussen politiek en cultuur in de literaire wereld. De buitenwereld begon in nieuwe categorieën te denken. Het raakte de genootschappers niet: 'Somtyds is het eene deugd voor de waerheid te lyden', wist Snellaert nog.¹³ En ze leken rustig de ingeslagen weg verder te bewandelen. Pieter van Kerckhoven schreef, namens de Olyftak, een *Woord aan het publiek en de Vlaemsche schryvers* over de Vlaamse beweging.¹⁴ In de Gentse kring van het Vlaemsch Gezelschap, een genootschap voor 'alle beoefenaers, vrienden en beschermers van tael, kunst en wetenschappen' dat gegroeid was uit De Tael is Gansch het Volk, werd gezwoegd op de *Verklaering van grondbeginselen door de verdedigers der Nederduitsche volksrechten aen hunne landgenooten gegeven*.¹⁵

Aan de voortdurende zorgeloze en haast naïeve genootschappelijke verstrengeling van politiek en literatuur kwam echter toch een einde. En zelfs sneller dan Snellaert had kunnen vermoeden toen hij zijn zinnen neerpende. In het decennium tussen 1850 en 1860 veranderde er heel wat in België, en niet helemaal onaangekondigd zoals het vorige citaat laat vermoeden. Het vaderland had tegen die tijd zijn sterkte gevonden, vreesde geen buurlanden meer. Als gevolg daarvan kwam er een einde aan het veelgeprezen unionisme. Het 'eendracht maakt macht' bleef België's zinspreuk, maar verdween in de praktijk van het toneel. Voortaan stonden katholieken en liberalen elkaar naar het leven en zochten ook aanstormende socialisten een plaats in het politieke gewoel. Het eens eendrachtige België werd het toneel van een scherpe partijstrijd en – door de verslechterende economische situatie – tegelijk ook van een schrijnende sociale strijd.

De éne natie werd een verdeelde natie, publiek en privé.¹⁶ En het werd een natie die het leven schonk aan een 'nieuwe' politiek. Allicht werd ze een verdeelde natie omdát ze het leven schonk aan een 'nieuwe' politiek. Dat is zelfs behoorlijk letterlijk te nemen: 'politiek' kreeg na het einde van het unionisme een heel nieuwe betekenis. Het begrip verscheen in het midden van de negentiende eeuw voor het eerst in een woordenboek. Uiteraard registreert een woordenboek niet met de snelheid van een jaarboek. Aangenomen kan worden dat een lexicon – zeker in de negentiende eeuw – al gauw de situatie van een aantal decennia omvatte. Bij Witsen-Geysbeek, die met zijn boek van het midden van de negentiende eeuw rapporteerde over de eerste eeuwheft, had 'politiek' nog uitsluitend de neutrale betekenis van 'staatkunde, kunst der zamenleving'.¹⁷ In de eerste druk van Van Dale, verschenen in het laatste kwart van de negentiende eeuw en derhalve betrekking hebbend op de tweede eeuwheft, was naast die betekenis ook het toch minder neutrale 'sluwheid' opgenomen, net als in alle latere drukken overigens, net als bij Koenen ook en net als in het *Woordenboek der Nederlandsche Tael*.¹⁸ Dat laatste vermeldde bovendien enkele typisch Vlaamse voorbeeldzinnen, waaruit de gelijkschakeling van 'politiek' met – verwerpelijke – 'partijpolitiek' in Vlaanderen wel heel duidelijk bleek. Zo verzuchtte August Vermeylen: 'Een flamingantische wet raakt er alleen door als zij ten voordele van deeze of die partij strekt, en daar hebben we het in pacht nemen onzer Beweeging door de politiek waartegen Rodenbach reeds opkwam'.¹⁹

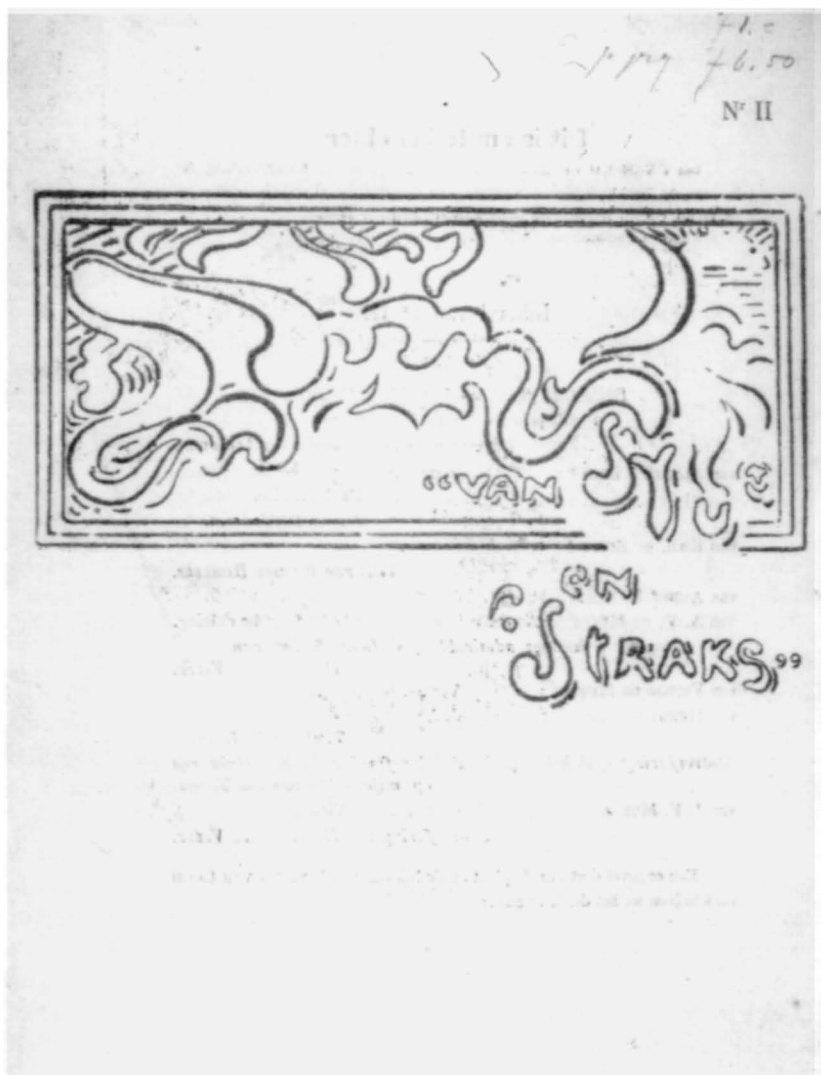
Daar stonden de letterminnaars dan plots tóch in de nieuwe, modern-politieke, schijnbaar hopeloos verdeelde wereld. Later aangekomen dan de hen omringende wereld, maar tóch. Hun reactie? Ze waren er enerzijds als de dood voor het neerbuigende – want dat hadden ze duidelijk begrepen – etiket 'politiek' en dus 'partijdig' opgekleefd te krijgen. Misschien omdat ze geleidelijkaan toch gevoelig waren geworden voor de kritieken van de buitenwereld op hun weinig literaire, of minstens erg gemengde, karakter. Maar allicht vooral omdat dat etiket de inhoud van hun boodschap volledig zou ontcrachten. Want hun boodschap bleef dezelfde als voorheen. Ze bleven er oprecht van overtuigd dat één Nederlandstalig Vlaanderen België zou versterken, al was hun denken intussen misschien wel iets meer pragmatisch dan tevoren: alleen door de Vlaamse eisen te linken aan het Belgische vaderland maakten ze enige kans op toekenning van rechten aan de Vlaamse taal. Ze mochten 'België' dus niet vergeten. Anderzijds konden ze het zich niet permitteren om als 'reactionairen want onpartijdigen' uit de openbare arena te worden gestoten. Het publieke debat bleef immers de enig mogelijke weg om de buitenwereld van hun gelijk te overtuigen. Een ware patstelling deed zich voor.

Maar de letterminnaars lieten zich niet uit hun lood slaan. Het lijkt zelfs alsof

het juist hun literaire status, of beter de hen toegedichte taalgevoeligheid, was die redding bracht. Ze voelden namelijk feilloos aan dat onder politiek werd begrepen alles wat verdelend was. Hun 'waarheid' echter was verenigend en dus per definitie a-politiek. Bij de Olyftak verscheen die redenering bijvoorbeeld expliciet in het reglement vanaf de vierde editie.²⁰ Het genootschap ging van dan af ook overdachter te werk bij het ondertekenen van vertogen. Verzoekschriften die te duidelijk van een bepaalde kleur waren, bleven onondertekend. Buitenstaanders die de literaire genootschappen nog het etiket 'politiek' zouden opplakken zouden een grote fout begaan. En de genootschappers zouden niet aarzelen zich in dergelijke gevallen te verdedigen. Tegelijk slaagden ze er toch in om hun stem in het publieke debat te behouden. Ze werden met andere woorden niet beschouwd als 'uit de tijd'. Dus hadden ze partij gekozen? Ze hadden partij gekozen. De Olyftak, en met deze de meeste andere literaire genootschappen, kozen voor het liberale kamp dat, hoewel minder Vlaamsgezin, meer aansloot bij hun burgerlijke leefwereld. Ze kozen partij in stilte: de kleur van de genootschappen was af te leiden uit hun literaire voorkeur – poëzie en proza behielden hun dienende rol, net als tevoren – en uit hun ledenbestand. Van de meeste, enigszins voorname literatoren was de politieke kleur voor weinigen een geheim.

De letterminnaars bleken meer dan letterminnaars. Het waren 'letterheren', in de betekenis die Remieg Aerts aan die term heeft gegeven: negentiende-eeuwse intellectuelen, dragers van een burgerlijk-liberale cultuur, die ook buiten hun eigen kleine kring, vanuit een verantwoordelijkheidsgevoel voor de maatschappij en haar cultuur, zich uitspraken over kwesties van algemeen belang.²¹ Die letterheren vonden, na het einde van het unionisme, een *niche* in het debat waar ze, met een duidelijke kleur, tóch een onpartijdige boodschap konden brengen, zonder dat hen daarbij voortdurend de mond werd gesnoerd. Ze vonden de juiste toon. Hun belangrijkste troef was dat hun boodschap in wezen buiten of boven de levensbeschouwelijke kwestie stond, omdat niet 'levensbeschouwing' maar wel 'natie' ter discussie stond. En hoewel dat in de tweede helft van de negentiende eeuw een minder *hot item* was dan in de eerste, leek iedereen toch te beseffen dat het niet helemaal mocht worden verwaarloosd. Dat ze bovendien door hun duidelijke afgrenzing tussen politiek en cultuur een manier hadden gevonden om ook kritiek van 'gebrek aan literaire activiteit' af te weren, kan hen alleen maar hebben verheugd.

De 'geboorte van de politiek' betekende kortom allerm minst de dood van de literaire genootschappelijkheid. Integendeel. Het genootschappelijke 'taalgevoel' wist de geboorte van de politiek om te buigen tot een, ook en speciaal voor de letterheren, heuglijke gebeurtenis. Nauwelijks gecontesteerd konden ze immers in een ándere wereld hun zélfde doel voorstaan: eendracht maakt

Afb. 2. Vignet op het voorblad van Van Nu en Straks. Foto AMC-Letterenhuis, Antwerpen.

macht, ook door taal- en letterkunde. En ze behaalden resultaat: de eerste taalwetten werden, mede door hun toedoen, goedgekeurd. Hun zelfvertrouwen leek onstuitbaar. De leden van het toonaangevende Brusselse kunstgenootschap 'De Distel' omschreven zichzelf in de jaren 1880 als 'de ware Vlamingen, het hoofd vol idealen van kunstvlijt, liefde en licht, fier als 't Vlaamsch gemoed'.²² De Olyftakkers wisten haast zeker dat, zodra de financiële problemen waar ze in 1874 tijdelijk mee kampten opgelost zouden zijn, alle Vlaamsgezinden van de stad Antwerpen zich bij hun genootschap zouden aansluiten, omwille van de naam en faam die het genoot.²³

Maar er is ook nog het verhaal van de hoogmoed en de val. De letterheren werden er op pijnlijke wijze mee geconfronteerd. In het decennium tussen 1880 en 1890 kon België zich verheugen over opnieuw een geboorte. 'Politiek' kreeg niet een tweede keer een nieuwe betekenis – of toch niet rechtstreeks. Dit keer zag 'de literatuur' het levenslicht, de zuivere literatuur. Aansluitend bij de Europese beweging voor *l'art pour l'art* gingen in België gelijkgezinde stemmen op: eerst in Wallonië met de beweging rond het tijdschrift *La Jeune Belgique* en de tentoonstellingen van *La Libre Esthétique*, later ook in Vlaanderen met *Van Nu en Straks* (afb. 2).²⁴ Een nieuwe generatie letterheren stond op, met andere woorden. Al zouden ze zelf ongetwijfeld weinig opgetogen zijn geweest over die benaming. Op geen ene wijze voelden ze zich namelijk verwant met de 'oude letterheren' uit de oude genootschappen. De ideeën die zij verkondigden, spraken van de bevrijding van de kunst uit de boeien van de conventie om uiteindelijk ook het individu en de maatschappij van dwang te verlossen. Cultuur kreeg een engere, meer 'zuivere' betekenis dan tevoren, politiek in zeker opzicht opnieuw een bredere (politiek als maatschappelijk streven). Een diepere kloof met het ideeëngoed van de traditionele genootschappen was nauwelijks mogelijk. De nieuwe generatie koos radicaal voor de literatuur, voor literatuur die bovendien op zichzelf stond, niet ten dienste van de taal of het vaderland. Maar meer nog, de jonge garde had, als een uitvloeisel van zijn waarheid, ook zeer duidelijke ideeën over de Vlaamse beweging. Die mocht niet louter meer een taalbeweging zijn: het moest een ruime maatschappelijke beweging worden die vocht voor de algehele ontvoogding van het Vlaamse volk. 'Maakt de Vlamingen tot bezitters van zichzelf en hun wereld', schreef August Vermeylen, bezieler van *Van Nu en Straks*, 'in geest en lichaam vrij'.²⁵ En of dat Vlaamse volk nog wel zo Belgisch was, was voor hen niet helemaal zeker. Dergelijke ideeën over de Vlaamse beweging werden bovendien steeds meer gedeeld door de 'politieke Vlaamse bewegers', de Vlaamsgezinde Kamer- en Senaatsleden en militanten van kiesverenigingen. En ruimer ook door de 'buitenwereld' die al vol spanning uitkeek naar de twintigste eeuw. De letterrebellens hadden het heden aan hun kant en dat bracht de traditionele literatuurbeoefenaars in bij-

zonder nauwe schoentjes. Voor het eerst leken ze uit de tijd, met het doel dat ze najoegen, met de strijd die ze voerden en met de manier waarop ze die strijd voerden.

'Onze Vlaamsche literatuur is opgepropt met onderwijzers en vaderlandsch-lievende flaminganten, die me allen zoo een weinig vuns rieken, en kunstliehebbers die literatuurtje spelen, en kleingeestige ambtenaren', schreef Vermeylen aan zijn vriend Emmanuel de Bom in 1891.²⁶ Hij had het over de leden van De Distel, het kunstgenootschap waar hij op dat moment nog lid van was, maar niet meer voor lang. Het was wel duidelijk hoe hij over het genootschap dacht. De Olyfrak had op dat ogenblik de strijd al een tijdje gestaakt. Deze had trouwens niet meer echt gevochten, de financiële problemen bleken te groot. Nog andere genootschappen kozen eveneens voor diezelfde 'oplossing' en verdwenen van het toneel. De Distel gaf zich echter niet zomaar gewonnen. 'De Distel bloeit door strijd en smert', een frase uit het kringlied, was zowat het motto van de vereniging. Het was een bij voorbaat verloren strijd, omdat er eenvoudigweg nog nauwelijks naar het genootschap werd geluisterd. De weg naar het publieke debat, die de literaire maatschappijen hadden weten open te houden in woelige tijden van partijstrijd, raakte nu alsnog versperd. De Distel raakte afgesloten van de buitenwereld en leefde een anachronistisch bestaan, wonderbaarlijk genoeg nog tot na de Eerste Wereldoorlog. De ironie van de geschiedenis wilde dat de literaire genootschappen wel de geboorte van de politiek, maar niet de geboorte van de literatuur overleefden. De eeuw van de letterheren was voorbij toen de twintigste eeuw aanbrak.

Greet Draye (aspirant FWO-Vlaanderen), Blijde Inkomststraat 21/5, B-3000 Leuven

* Dit artikel is een bewerkte versie van een lezing die ik hield in Utrecht op de jaarlijkse studiemiddag van het Netwerk Verenigingsgeschiedenis in april 2004. Het kan gelden als een eerste vooruitblik op het doctoraatsproefschrift over denken over politiek en cultuur in Nederlandstalige literaire genootschappen in Vlaanderen (1830-1914), dat ik onder leiding van prof. dr. Jo Tollebeek aan de K.U.Leuven voorbereid.

¹ F.A. Snellaert, 'Wael en Vlaming', *Belgisch Museum*, 10 (1846) 359.

² Lode Wils erkent de politieke activiteiten van de Vlaamse taalminnaars, maar besteedt nauwelijks aandacht aan de 'dubbelzinnigheden' in hun zelfbeeld. Cfr. L. Wils, *De politieke oriëntering van de Vlaamse beweging (1830-1857)* (Antwerpen 1959) en Idem, *Honderd jaar Vlaamse beweging*, dl. 1: *Geschiedenis van het Davidsfonds tot 1914* (Leuven 1977). Recent nog omschreven Eliane Gubin en wijlen Jean Stengers de negentiende-eeuwse protagonisten van de Vlaamse beweging als niet-politiek. Cfr. J. Stengers en E. Gubin, *Histoire du sentiment national en Belgique des origines à 1918*. Tome 2: *Le grand siècle de la nationalité belge* (Brussel 2002) 69 e.v.

³ Zie bijvoorbeeld H. te Velde, *Gemeenschapszin en plichtsbesef: liberalisme en nationalisme in Nederland (1870-1918)* (Den Haag 1992) en meer recent R. Aerts, *De Letterheren. Liberale cultuur in de negentiende eeuw: het tijdschrift De Gids* (Amsterdam 1997), O. Westers, *Welsprekende burgers. Rederijders in de negentiende eeuw* (Nijmegen 2003) en opnieuw Te Velde, 'Politieke cultuur, verenigingen en sociabiliteit', *De Negenitiende Eeuw* 28 (2004) 193-205.

⁴ F.A. Snellaert, *Taelcongres en Vlaemsch Feest, gehouden te Gent, den 23 en 24 october 1841* (Gent 1842) 4 en 58.

⁵ AMVC-Letterenhuis, O245/H. Vergadering van 17 september 1837.

⁶ Maetschappy van Vlaemsche Letteroefening onder kenspreuk 'De Tael is Gansch het Volk', *Verslag over den Toestand der Maetschappy, gedurende het bestuursjaar 1839-1840, gedaen in zitting van den 6 mei 1840* (Gent 1840) 6.

⁷ Voor de politieke geschiedenis van België in de eerste bestaansdecennia: E. Witte, J. Craeybeckx en A. Meynen, *Politieke geschiedenis van België van 1830 tot heden* (Antwerpen 1997) en Stengers, *Le grand siècle* (o.c. noot 2).

⁸ Zie hierover o.a. P. Couttenier, 'Nationale beelden in de Vlaamse literatuur van de negentiende eeuw' in: K. Deprez en L. Vos ed., *Nationalisme in België. Identiteiten in beweging 1780-2000* (Antwerpen-Baarn 1999) 60-69, met name 60 en 68.

⁹ Hoewel de Grondwet van België in artikel 23 de vrijheid van talen afkondigde, werd het Frans de officiële taal in België. De Gelijheidswet erkende in 1898 het Nederlands als tweede officiële taal.

¹⁰ Over de spellingskwestie: W. Couvreur en R. Willemyns, art. 'Spellingoorlog' in: R. de Schryver e.a. ed., *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* (Tielt 1998) dl. 3, 2805-2805.

¹¹ Snellaert en Philippe Blommaert, beiden lid van het Gentse De Tael is Gansch het Volk, waren de – vermoedelijke – auteurs van een vertoogsschrift aan de Kamers dat, in zijn oorspronkelijke vorm en in gewijzigde versies (onder andere De Olyftak verspreidde een afwijkende versie), duizenden handtekeningen verzamelde en zo voor het eerst de 'Vlaamsgezinden' liet spreken. De oorspronkelijke tekst is onder andere na te lezen in: S., 'Een vertoog aen de volksvertegenwoordigers', *Kunst- en Letterblad*, 1 (1840) 9-10.

¹² Snellaert, 'Wael en Vlaming' (o.c. noot 1), 358-359.

¹³ Snellaert, 'Wael en Vlaming' (o.c. noot 1), 345.

¹⁴ P.F. van Kerckhoven, *De Vlaemsche Beweging: een woord aen het publiek en aen de Vlaemsche schryvers* (Antwerpen 1847).

¹⁵ Over het Vlaemsch Gezelschap: W. Rogghé, *Gedenkbladen van Willem Rogghé. Met eene inleiding door Max Rooses* (Uitgaven van het Taalverbond 14) (Gent 1898) 27-106. 'Verklaering van grond-

beginselen door de verdedigers der Nederduitsche volksregten aen hunne landgenooten gegeven', *De Eendragt. Veertiendaegsch Tydschrift voor Letteren, Kunsten en Wetenschappen* 2 (1847) 50-51.

¹⁶ Over België in de tweede helft van de negentiende eeuw zie opnieuw: Witte, *Politieke geschiedenis van België* en Stengers, *Le grand siècle* (o.c. noot 2).

¹⁷ P.G. Witsen-Geysbeek ed., *Algemeen Noodwendig Woordenboek der Zamenleving* (Gouda/Leiden ca. 1854) dl. 16.

¹⁸ J.H. Van Dale ed., *Nieuw Woordenboek der Nederlandsche Taal* ('s-Gravenhage/Leiden/Arnhem 1872-1884-1904³) en M.J. Koenen, *Verklarend Handwoordenboek der Nederlandsche Taal* (Groningen 1897-1907²).

¹⁹ J.H. van Lessen ed., *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (Leiden/'s-Gravenhage 1949) dl. 12, 3158-3165.

²⁰ *Reglement van de Antwerpsche Rederykkamer de Olyftak onder de zinspreuk Labore et Constantia* (Antwerpen 1861). Het eerste artikel, dat in vorige edities steeds had geluid 'Het doel van het genootschap is het beoefenen en bevorderen der nederduitsche tael- en letterkunde', werd voortaan aangevuld met 'De Maetschappy houdt zich met geene staetkundige werkingen bezig'.

²¹ Aerts, *De Letterheren* (o.c. noot 3), 13-18.

²² Frase uit het *Lied van De Distel* door erelid Emanuel Hiel. AMVC-Letterenhuis, D 531/D. Over *De Distel* zie ook: G. Draye, 'Smartelijk te handelen'. *Een politiek-culturele biografie van het Brusselse kunstgenootschap De Distel 1881-1928* (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten. Nieuwe Reeks, nr. 10) (Brussel 2004).

²³ AMVC-Letterenhuis, O 245/H. Vergadering op 27 juni 1874.

²⁴ Zie: J. Weisgerber, *Les avant-gardes littéraires en Belgique: Au confluent des arts et des langues (1880-1950)* (Archives du futur) (Brussel 1991). Over *Van Nu en Straks*: A. van Elslander en A. Musschoot ed., *Van Nu en Straks 1893-1901: een vrij voorhoede-orgaan gewijd aan de kunst van nu, nieuwsgierig naar de kunst-nog-in-wording - die van straks: bloemlezing*. (Nijhoffs Nederlandse Klassieken) ('s-Gravenhage 1982) en R. Vervliet, 'Van Nu en Straks' in: M. Rutten en J. Weisgerber ed., *Van 'Arm Vlaanderen' tot 'De voorstad groeit': de opbloei van de Vlaamse literatuur van Teirlinck-Stijns tot L.P. Boon (1888-1946)* (Antwerpen 1988) 78-225.

²⁵ A. Vermeylen, 'Kritiek der Vlaamsche Beweging', *Van Nu en Straks*. Nieuwe reeks 1 (1896) 1-34.

²⁶ Vermeylen aan De Bom op 16 april 1891. Zie: L. van Dijck e.a. ed., *Het ontstaan van Van Nu en Straks. Een brieveneditie 1890-1894*. Deel I: *teksten* (Antwerpen 1988) 94.